

TÜRKİYƏ VƏ İSRAİL: NƏ BİRLƏŞDİRİR, NƏ AYIRIR?

2010-01-28 - 15:39:00

Türkiyə-İsrail münasibətləri həm hər iki ölkənin xarici siyasəti, həm də beynəlxalq münasibətlər sistemi baxımından diqqət mərkəzində olan mövzulardan biridir. Bu materialda son illərdə bir sıra səbəblərdən (xüsusilə Davosdakı məşhur hadisəyə görə) gündəmə gələn münasibətlərin tarixinə, son proseslərə, perspektivlərə nəzər salınıb.

Türkiyə-İsrail münasibətlərinin kökündəki bəzi amillər hər iki ölkənin tarixindən daha qədimdir. Münasibətlərin təməli yəhudilərin varlıqlarını qorumaq üçün türklərin mərhəmətinə sığındıqları 15-ci əsrə qədər gedir. 1491-ci ildə 200 mindən çox yəhudi inkvizisiya məhkəmələri tərəfindən İspaniyadan qovulduqları zaman Osmanlı imperiyası onları öz ərazisində yaşamağa dəvət edən tək ölkə olub.

Bu prosesdən sonra yəhudilər Osmanlı tarixində çox əhəmiyyətli rol oynayıblar. Onlar ticarət, sənaye və bank sektorunda daha ön planda olublar. Osmanlının son dövrlərində yəhudilərin Qüds və digər müqəddəs torpaqlarla bağlı bəzi tələbləri qəbul edilmədiyindən Sultan Əbdülhəmidlə onların arasında narazılıq yaranıb. Hətta yəhudi təşkilatlarının məhz bu səbəbdən Osmanlıya qarşı həyata keçirilən parçalama siyasətlərinə dəstək verdikləri də iddia olunur.

Türkiyə İkinci Dünya müharibəsi illərində - yəhudilər Avropa ölkələrinin bəzilərində soyqırma məruz qoyularkən də oxşar münasibət göstərərək onları müxtəlif vasitələrlə xilas edib, Anadoluya gəlmələrinə şərait yaradıb.

Türkiyə-İsrail rəsmi münasibətləri isə 1949-cu ildə başlayıb. Türkiyə İsrail dövlətini tanıyan ilk müsəlman ölkəsi olub. 1950-ci ildə Türkiyə İsraildə səfirlik açıb. Soyuq müharibə dövründə NATO üzvü və ABŞ-ın müttəfiqi kimi Türkiyə İsrailə Yaxın Şərqdə müəyyən dərəcədə əməkdaşlıq edib.

Lakin 1963-1964-cü illərdə Kipr problemi ilə əlaqədar beynəlxalq aləmdə yalnızlıq hiss edincə və xüsusilə BMT-dəki səsvermələrdə sadəcə bir neçə səsə dəstəkləndincə Türkiyə xarici siyasətini bir neçə istiqamətdə gözdən keçirməyə qərar verib. Bu çərçivədə Türkiyə 1967-ci ildə İsrailin Qüdsü işğalı və işğal edilmiş ərəb torpaqlarından çəkilməsilə bağlı BMT-də keçirilən müzakirələrdə və səsvermələrdə ərəb dövlətlərinin mövqeyini dəstəkləyib. Buna qədərse ABŞ-ın Türkiyədəki hərbi bazalardan istifadə edərək İsrailə dəstək vermə istəyinə "yox" cavabı verilib. Əvəzində Türkiyə Misir, İordaniya və Suriyaya ərzaq yardımları edib.

1969-cu il avqustun 21-də Türkiyə Məscidi-Aksanın yandırılmasına çox sərt reaksiya verib, 1976-cı ildə isə Fələstin Azadlıq Təşkilatını tanıyıb. 1970-ci illər boyunca əvvəlki siyasətində bir qədər dəyişiklik edərək Fələstin dövlətinin qurulmasının zəruriliyini də müdafiə etməyə başlayıb.

1980-ci ilin iyulunda Türkiyə İsrailin Qüdsün şərq hissəsini də işğal etməsini qınayıb və bu ölkədəki səfirliyini Tel-Əvidən Qüdsə köçürmək tələbinə sərt reaksiya verib. 1980-ci il noyabrın 26-da isə İsraildəki səfirliyinin müşavirini (faktiki diplomatik korpusun rəhbərini) geri çağıraraq və diplomatik münasibətləri ikinci katib səviyyəsinə endirib.

Ancaq daha sonrakı proseslər yenidən Türkiyə-İsrail münasibətlərinin yaxşılaşması istiqamətində gedib. Bunun əsas səbəblərindən biri, terrorçuluğa qarşı məlumat mübadiləsi və əməkdaşlıq olub. Xüsusilə Fələstin Azadlıq Təşkilatının nəzarəti və texniki dəstəyi ilə Türkiyə dövlətinə qarşı silahlı mübarizə aparan erməni və kürd terror qruplarının Livanda təlim keçmələri problemə çevrilib. Türkiyə-İsrail münasibətlərinə təkan verən amillərdən biri də ABŞ-dakı erməni lobbisinin fəaliyyətləri qarşısında yəhudi lobbisinin dəstəyinə duyulan ehtiyac olub.

Başqa bir məqam isə 1979-cu ildə İranda baş verən "islam inqilabı"ydı. İnqilabdan əvvəl ABŞ "ikiayaqlılıq siyasəti" nə görə şahın idarə etdiyi İrana və Səudiyyə Ərəbistanına söykənən bir strategiya ilə Yaxın Şərqdə fəaliyyətini təmin etməyə, İsrailin mövqeyini və təhlükəsizliyini qorumağa çalışırdı. "İslam inqilabı"ndan sonra nəzarətdən çıxan İranın yerinə ABŞ yeni bir müsəlman ölkəyə ehtiyac duydu və bu "boşluğu" Yaxın Şərqdə kifayət qədər imkana və tarixi dərinliyə malik, eyni zamanda NATO üzvü olan Türkiyə ilə doldurmağa qərar verdi.

Bu zaman xüsusilə hərbi əlaqələrə diqqət yetirildi və bu, Türkiyənin ABŞ-ın sahib olduğu, ancaq ikinci ölkələrə vermədiyi hərbi texnologiyaları İsrail kanalı ilə əldə etmək imkanındı. Bu, proseslər Türkiyənin PKK terroru ilə üz-üzə qaldığı və Qərbdəki müttəfiqlərinin ona "insan hüquqları" bəhanəsiylə silah satmadığı çox çətin dövərdə baş verib.

Türkiyə ilə İsrail arasında 1990-cı illərə qədər hərbi, iqtisadi və siyasi əlaqələr olsa da, münasibətlərin strateji əməkdaşlıq xarakterinə (ya da adlandırmasına) qalxması soyuq müharibənin başa çatmasının beynəlxalq sistem, körfəz müharibəsinin isə Yaxın Şərq regional sistemi üzərindəki təsiriylə baş verib. Bu təsir xüsusilə 1990-cı illərin ortalarında iki ölkənin ortaq təhdidlərə tuş gəlməsinə (ya da elə qavranmasına) səbəb olub. Soyuq müharibədən sonrakı beynəlxalq şərait, PKK terroru, təhlükəsizlik faktoru və ABŞ-ın önəmli rolu bu iki dövləti bir-birinə yaxınlaşdırıb.

1999-cu ildə PKK lideri Abdullah Öcalanın Keniyada həbs olunaraq Türkiyəyə gətirilməsində İsrail xüsusi xidmət orqanı "Mossad"ın rolu münasibətlərdəki müsbət amillərdən biri kimi dəyərləndirilir. 2007-ci ilin noyabr ayında Türkiyəyə 3 günlük səfərə gedən İsrail prezidenti Şimon Peresin Böyük Millət Məclisində çıxışı isə bir İsrail prezidentinin əhalisinin əksəriyyəti müsəlman olan bir ölkənin parlamentində etdiyi ilk çıxış olub.

Bütün bu amillərə nəzər salarkən sual yaranır: indiki mərhələdə baş verənlər tam təsadüfdür, yoxsa son dövrlərdə yaşananların təbii səbəbləri də var? Türkiyə-İsrail münasibətlərindəki gərginliklər taktiki gedişdir, yoxsa strateji dərinliyə də sahibdir?

2000-ci illərin əvvəllərinə qədər Yaxın Şərqdəki ən güclü münasibətlərdən biri sayılan Türkiyə-İsrail əlaqələri 2000-ci ildən etibarən geriləməyə başlayıb. Ancaq əsl geriləmə və

qırılma dövrü 2003-cü ildən başlayıb. Hərçənd indiyə qədər İsraili ən sərt şəkildə - soyqırım törətməkdə suçlayan Bülent Ecevit olub, amma AKP hökumətinin xüsusilə son illəri münasibətlərin gərginləşdiyi dövr kimi xarakterizə olunur. Bu isə bir qədər AKP hökumətinin xarici siyasət kursunun, amma eyni zamanda da daha geniş amillərin təsiri ilə bağlıdır.

Ortaq təhdidlərin azalması. İki ölkənin ortaqlıq təhlükə kimi qeyd etdikləri mövzularla bağlı ciddi dəyişikliklər yaranıb. O cümlədən, Türkiyənin daxili siyasətində də təhlükə kimi gördüyü din amili ortadan qalxıb. ("siyasi İslam" nəinki "təhlükə" olmaqdan çıxıb, hətta hakimiyyətə gəlib).

ABŞ-ın İraqa müdaxiləsinin təsirləri. ABŞ-ın İraqı işğalı, Yaxın Şərqdəki tarazlıqları kökündən dəyişdirib. Bu prosesdə Türkiyə və İsrail fərqli "cəbhələrdə" yer aldılar. Türkiyə, İraqın parçalanmasına qarşı çıxaraq regional status-kvonu müdafiə edərkən İsrail Buş hakimiyyətinin İraqa müdaxilədən sonra Suriya və İrana istiqamətlənmiş radikal siyasətinin ən əhəmiyyətli müdafiəçisi oldu. Bundan əlavə, İraqın şimalında yeni bir dövlət qurulması planı İran, Suriya və Türkiyəni bir-birinə yaxınlaşdırarkən Ankarada İsrailə bağlı şübhələri dərinləşdirdi.

Fələstin problemi. Əl-Aksa İntifadasıyla başlayan, İsrailin Qərbi Şəriyədəki əməliyyatıyla davam edən münaqişə dövrü son illərdə iki ölkə arasındakı əlaqələrə daha çox təsir edib. Bunda Türkiyə ictimaiyyətinin Fələstin məsələsinə həssaslığı qədər, İsrail-Fələstin əlaqələrində böhranın və İsrailin Livandakı əməliyyatlarının bölgə tarazlığındakı təsirləri də böyük bir rol oynayıb.

Reallaşmayan gözləntilər. 1990-cı illərin ortasında yaradılan bir havayla iki ölkə arasındakı əməkdaşlığın Orta Asiya və Qafqazdakı tarazlıqları dəyişdirəcəyi, böyük iqtisadi potensial yaradacağı, "sülh suyu" (Anadoludan İsrailə şirin su satışını nəzərdə tutan layihə) kimi strateji layihələrin reallaşmasına imkan yaradacağı və digər oxşar gözləntilər meydana gəlmişdi. Lakin bu gözlənti və layihələr demək olar ki reallaşmadı.

Soyuq müharibənin başa çatması və yeni beynəlxalq vəziyyət Türkiyənin xarici siyasət konseptində də yeni missiya axtarıqlarını gündəmə gətirdi. Tarixi miras, coğrafi vəziyyət və "Kamalizm" xətilə xarici siyasət kursu yürüdən Türkiyə soyuq müharibədən sonra ona biçilən "yüksələn bölgə gücü" və ya "Adriatikdən Çin səddinə Türk dünyasının lideri" kimi rolların öhdəsindən gəlmək istiqamətində ciddi uğur qazana bilmədi.

1991-ci ildən sonra dəyişən dünya şərtlərində özünə vəziyyətə uyğun missiya axtarışında olan Türkiyənin bu cəhdləri ən sistemli şəkildə AKP hakimiyyəti dövründə nəzəri və daha sonra praktik baxımdan ortaya qoyuldu. Türkiyə xarici işlər naziri Əhməd Davudoğlunun 2001-ci ildə yazdığı "Stratejik Dərinlik: Türkiyənin Beynəlxalq Mövqeyi" kitabında sistemli şəkildə qeyd olunan bu anlayışa görə, Türkiyənin beynəlxalq sistemdəki yeri artıq "körpü olmaq" (Avropa-Asiya ya da Qərb-Şərq) deyil. Çünkü köprünün müstəqil rolu yoxdur.

Davudoğlu Türkiyənin beynəlxalq sistemdəki yeni strateji rolunu "mərkəzi ölkə" termini ilə yenidən müəyyənləşdirmə iddiasındadır. Buna görə Türkiyə artıq adi bir bölgə ölkəsi, ya da tək istiqamətə yönələn ölkə deyil. Türkiyə artıq tarixi mirası, coğrafiyası, əhalisi və ordusu ilə global rol oynaması vacib olan "mərkəzi ölkə"dir. Davudoğlu xarici işlər naziri təyin

edildikdən sonra verdiyi bir açıqlamada “Türkiyənin dünyada hər mövzuda fikrinə müraciət edilməsi lazım olan ölkə olmasını” hədəflədiklərini bildirib.

Türkiyənin yeni xarici siyasətinin ən mühüm hədəflərindən biri, bəlkə də ən önəmlisi Yaxın Şərqi (Orta Şərqi, Orta Doğu) bölgəsidir. Davudoğlu Yaxın Şərqi “qlobal strateji və iqtisadi-siyasi tarazlığının əsas kilidi” kimi xarakterizə etməkdədir. Bu bölgənin qlobal önəm daşmasına malik olduğu 3 əsas amilin (coğrafi və geosiyasi, tarixi və geomədəni, geoiqtisadi) səbəb olduğunu vurğulayan Davudoğlu Orta Şərqi Türkiyə üçün “qaçılmaz hiterland” olduğunu qeyd edir.

Orta Şərqdə ABŞ, Rusiya, Avropa Birliyi və Çin kimi qlobal aktyorlar, İran, İsrail, Misir və Səudiyyə Ərəbistanı kimi bölgə aktyorlarının öz mövqeylərinin yenidən nəzərdən keçirdiyi bir vaxtda Türkiyə də 2000-ci illərin əvvəllərindən öz mövqeyini yenidən formalaşdırmağa başlayıb. ABŞ və İsrailin bölgədəki vəziyyəti, İraqdakı durum, İranın artan təsiri, Misirin azalan təsiri Türkiyənin Orta Şərqdə fəal rol almasına geniş imkan yaratmaqdadır. Mövcud bölgə şərtlərində ABŞ və İsrail də bu prosesə uzun müddətli strateji maraqları baxımından müsbət yanaşır.

Bu yenidən formalaşdırma prosesində İsrailə münasibətlər və Fələstin məsələsi Türkiyə xarici siyasətinin bölgədə mühüm önəm verdiyi 4 vacib mövzudan (digərləri - “Kürd məsələsi”, İraqa ABŞ müdaxiləsi və İranın nüvə proqramı) biridir. Türkiyənin mövcud hakimiyyəti xüsusən Fələstin məsələsində ənənəvi tarazlığın 1990-cı illər ərzində İsrail lehinə pozulduğuna inanır.

Üstəlik, Türkiyənin Yaxın Şərqdəki "yumşaq gücü"nün artırılması təşəbbüslərində İsrailin əhəmiyyətli rol oynama potensialına sahib olmasına baxmayaraq bundan istifadə edilə bilməməsi xəyal qırıcılığı yaradıb. Məsələn, Türkiyənin vasitəçilik etdiyi İsrail-Suriya münasibətləri ilə bağlı prosesin uğursuz başa çatması, Fələstin probleminin həlli ilə bağlı daim mənfi gedişat və İsrailin sadə insanların öldürülməsinə səbəb olan hərbi əməliyyatlarını davam etdirməsi kimi amillər Türkiyənin İsrailə etiraz reaksiyanın artmasına səbəb olub. Xüsusilə İsrailin 2008-ci ilin sonunda Qəzzada həyata keçirdiyi əməliyyatlar Türkiyədə böyük etiraz dalğası yaratmışdı.

Son vaxtlar Türkiyə-İsrail münasibətləri ilə bağlı bir neçə xüsusi diqqət çəkən mənfi hadisə baş verib. Bunlar Türkiyənin “Həmas”la münasibətləri, Davosda baş verən gərginlik, hərbi təlimlərə İsrailin dəvət olunmaması, hərbi sahədəki alqı-satqı müqavilələri ilə bağlı yaranmış problemlər və baş nazir Ərdoğanın İranın nüvə proqramıyla əlaqədar mövqə bildirərkən İsrailin nüvə silahına sahib olmasını tez-tez tənqid etməsidir.

Əvvəlki aylarda iki ölkə arasındakı gərginliklərin müvəqqəti xarakter daşdığına dair ehtimallar mövcud idi. Hətta Ərdoğan hakimiyyətə gəldikdən sonra belə İsrailə səfər etdiyi və ABŞ-dakı yəhudi lobbisilə yaxşı əlaqələr qurduğu üçün münasibətlərdəki gərginliyin müvəqqəti xarakter daşdığı və “daxili siyasətə istiqamətlənmiş olduğu” düşüncəsi üstünlük təşkil edirdi. İki ölkə arasındakı gərginliyin zirvə nöqtəsini təşkil edən Davos hadisəsini belə Türkiyədəki daxili siyasi proseslərlə əlaqələndirənlər vardı. Lakin son aylarda problemin reaksiya xarakterli və ya daxili siyasətə istiqamətli olmadığı düşüncəsi güclənməyə başladı.

Bu səbəbdən də İsrail mətbuatında yayılan açıqlamalarda Türkiyə xarici siyasətinin yön dəyişməsi haqda fikirlər ağırlıq qazanmağa başladı.

Maraq doğuran suallardan biri də gərginliyin sırf indiki iqtidardan qaynaqlandığı, yoxsa ümumilikdə Türkiyə dövlətinin mövqeyi olmasıdır. İsraili mütəxəssislər arasında bir müddətdir iki ölkə arasındakı soyumanın mövcud hökumətdən qaynaqlandığı, bu problemlərin hərbi əlaqələrə təsir etməyəcəyi fikri güclüydü. Ancaq son aylarda İsraildəki mübahisə və müzakirələrdə iki düşüncə ön plana çıxmağa başladı. Bəzi müəlliflər Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin İsrailə münasibətində dəyişiklik olduğu fikrini müdafiə etməyə başladılar. Bunun səbəbi barədə heç nə yazılmasa da, çox güman ki, İsraildəki bu düşüncə Türkiyə daxili siyasətində ordunun klassik mövqeyindən qaynaqlanır.

Türkiyə-İsrail münasibətləri 2010-cu ilin ilk günlərində də yenə dünya gündəminin əsas mövzularından biri olaraq qalmaqdadır. Yanvarın 12-də Ərdoğan Livanın baş naziri Saad Hariri ilə Ankaradakı görüşündən sonra keçirdiyi mətbuat konfransında İsrailin əleyhinə sərt ifadələr işlətdi. Ərdoğan, "İsrailin qayda qanun tanımadan istədiyini etməyə çalışan dövlət olduğunu" söylədi. Elə həmin gün İsrail Xarici İşlər Nazirliyi Ərdoğanın açıqlamalarını "mədəni ölçüləri aşan həddini bilməzlik" kimi qiymətləndirdi. Açıqlamadakı "İsrail ordusuna insanlıq dərsi verə biləcək ən axırncı millət Türklərdir" ifadəsi Türkiyədə sərt reaksiyaya səbəb oldu.

Əsas böyük qalmaqal isə İsrail xarici işlər nazirinin müavini Danni Ayalonun Türkiyə səfiri Oğuz Çelikkolu aşağılayan davranışı oldu. Bu görüntülərin yaratdığı diplomatik böhran İsrailin Türkiyədən üzr istəməsi ilə bir qədər səngidi.

Xatırladaq ki, bu hadisə baş verən mərhələdə həm İsrail müdafiə naziri Ehud Barakın növbəti Türkiyə səfərinə hazırlıq görülürdü. Həm də Heron tenderi ilə bağlı yaranmış problemin aradan qaldırılması üçün Türkiyənin nümayəndə heyəti İsraildə səfərdəydi. Bu, Türkiyə-İsrail münasibətlərinin strateji istiqaməti olmaqla yanaşı həm də münasibətlərin gələcəyinə işıq tutması baxımından ən əhəmiyyətli istiqamətdir. Qeyd olunan bu iki səfərin nəticələri bu mənada xüsusi əhəmiyyət daşıyırdı. Amma həm Heron probleminin həll olunmaması, həm Barakın səfəri zamanı İsrail tərəfinin müsbət jestlərinin (Barakın açıqlamalarının və Ankaradaykən Çelikkola xüsusi diqqət göstərməsinin) qarşılıq tapmaması (prezident Gülün, baş bəzir Ərdoğanın və Baş Qərargah rəisi Başbuğun müxtəlif səbəblər irəli sürərək Barakla görüşməməsi) münasibətlərdəki mənfi çalarların davam etdiyini ortaya qoydu.

Türkiyə-İsrail münasibətlərində son baş verənlərlə bağlı ən maraqlı bənzətmələrdən biri ABŞ-ın yəhudi əsilli keçmiş İsrail səfiri Martin İndikə aiddir. İndik münasibətləri hərəkətdə olan, amma əyləc sistemləri sıradan çıxmış avtomobilə bənzədib. Onun fikrincə, Türkiyəni AKP iqtidarı dövründə ərəb aləminə yönəlib İsraildən uzaqlaşmaqdan türk ordusu, iş adamları və "sülh prosesi" kimi üç əyləc saxlayıb. İndik qeyd edir ki, son iki ildə bu əyləclər tək-tək boşaldılır - qərargahlarından kənara çıxma bilməyən ordu əvvəlki kimi hökumətin siyasətinə təsir edən, hökumətin təzyiqini hiss edən iş dünyası "İsrail ilə əlaqələrin iqtisadi baxımdan əhəmiyyətli" olduğu mövqeyini ortaya qoya bilmir, Suriya və Fələstinlə sülh prosesi isə demək olar ki, mövcud deyil.

Türkiyə tərəfində isə bəzi mütəxəssislər Ankaranın münasibətlərin xarakterində yüngülvari düzəlişlər, bəziləri ciddi dəyişikliklər etdiyini, bəziləri “dinci xarici siyasət kursu izləndiyini”, bəziləri isə “bütün bunların sırf İsrailin ədalətsiz addımlarından qaynaqlandığını” düşünür. Bunların hər birinin kifayət qədər əsasları olsa da ümumən Türkiyə-İsrail münasibətlərinin nə tam qopmayacağını, nə də artıq əvvəlki xarakterə sahib olmayacağını (ən azı yaxın mərhələdə) söyləmək mümkündür.

Sadəcə olaraq xarici siyasətdə daha böyük gedişlər etməyə çalışan Türkiyənin soyuq müharibə sonrası şəraitə uyğunlaşma axtarırları, Osmanlı mirasından faydalanma arzuları, İsrail ilə münasibətlərin bərabər səviyyəli olmadığı (İsrailin ona daha çox ehtiyacı olduğu halda, münasibətlərdən daha çox faydalananın da İsrail olduğu düşüncəsi) düşüncəsi bu prosesdə daha çox rol oynayan amillərdir. Buna, təbii ki, mövcud hakimiyyətin daxili siyasi bazasına da xitab etmə təşəbbüsləri də əlavə olunmalıdır.

Türkiyənin bu addımları Obama hakimiyyətinin yeni siyasi kursuna uyğun olaraq ABŞ-ın istəyi ilə atdığı, bir az daha da irəli gedərək hətta İsrailin də içində olduğu bir oyun çərçivəsində atdığı fikirləri də irəli sürülür. Amma, açıq dəlillər münasibətlərin xarakterində ciddi dəyişiklik olduğunu göstərir.

Türkiyə-İsrail münasibətləri Azərbaycanı da yaxından maraqlandırır. Əvvəla, Azərbaycanın vacib strateji müttəfiqi olan Türkiyənin Azərbaycanla normal münasibətlərə malik olan İsrailə münasibətləri bizi təbii olaraq maraqlandırır. Digər tərəfdən, son proseslər İsraili müsəlman dünyasında yeni müttəfiq axtarışlarına sövq edəcək ki, bu istiqamətdə Azərbaycanın potensialı yüksəkdir.

Təbii ki, Azərbaycan bəzi göstəriciləri (əhalisi, ərazisi, dünya siyasətindəki hazırkı mövqeyi, hərbi qüdrəti və s.) baxımından nə şah İranını, nə də indiki Türkiyəni tam əvəz edə bilməz. Amma İsrail üçün lazım olan bəzi göstəriciləri (uzunmüddətli strateji müttəfiqlik üçün sabitlik, iqtisadi potensial, enerji ehtiyatları, əhalisi müsəlman olan ölkə kimi din amilinin ictimai-siyasi həyatdakı potensialı, Yaxın Şərqlə dair xüsusi maraqlarının olmaması və s.) baxımından hər ikisiylə müqayisədə bəzi üstünlüklərə də malikdir. Bütün bunlar göstərir ki, son dövrlərdə İsrailin Azərbaycana marağının artması təsadüfi və sadəcə İran amilinə bağlı deyil. Bu mənada önümüzdəki mərhələdə İsrailin Azərbaycana marağının daha da artmasının şahidi ola bilirik (bu barədə ayrıca olaraq İsrail-Azərbaycan münasibətləri dosyesində).